

La incorporació d'immigrants a societats d'arribada

Encarna Herrera

Universidad Nacional de Educación a Distancia

Resumen: Después de una breve referencia al concepto de integración aplicado al análisis de las migraciones —que utilizado por los diversos agentes y instancias sociales, es frecuente que sirva para designar una política a llevar a la práctica— se aboga por prestar atención a la reelaboración de la cultura de origen en el transcurso de la experiencia migratoria, proponiéndose la adopción de un concepto de cultura como conjunto de estrategias adaptativas, cuya configuración no es estática y que, reforzando las conductas individuales, no las determina. Se considera que abordar el estudio de la integración de los inmigrantes remite a los procesos generadores de desigualdad social, a los mecanismos de exclusión/inclusión de la sociedad de llegada. Para finalizar se lleva a cabo una contextualización de la experiencia migratoria en Catalunya.

Abstract: *After a brief reference to the concept of integration applied to an analysis of migrations —which in the hands of social agents is often used to designate a policy to be implemented— this article focuses on the changes in the culture of origin during the migratory process, proposing that adoption of a concept of culture as a set of adaptative strategies whose traits are not static and, while they reinforce individual conduct, do not necessarily determine them. In addressing the study of the integration of immigrants is necessary to refer to the processes that generate social inequalities, and the mechanisms of exclusion and inclusion in the host society. In the last part of the article, his reflection is applied to the context of migration to Catalonia.*

¹ A l'article Herrera, E. 1994 s'abordava aquesta temàtica.

Sobre el concepte d'integració

El concepte “integració” aplicat a l'àmbit de les migracions humanes conté una diversitat de significats¹. També es podria dir que pertany a una classe de termes en què es produeix un tipus d'ambigüitat que els lingüistes han qualificat com “ambigüitat procés-producte”. És a dir, que amb el mateix terme es defineix una activitat —el procés d'integració—, i el resultat o producte de l'esmentada activitat o procés.

El terme “integració” és utilitzat en diversos àmbits, ja des de la sociologia i les ciències socials, com des dels diferents agents i les instàncies socials: els governs i els representats polítics, els mitjans de comunicació de masses, l'escola, els treballadors socials, les associacions de col·laboració i d'ajuda a l'immigrant. Aquest concepte porta de vegades a certa ambigüitat, ja que el seu significat queda implícit sense una definició prèvia. És molt freqüent que serveixi per designar una política social que es vol portar a la pràctica, una situació amb característiques de pluralisme, és a dir respectant els trets culturals dels grups d'immigrants, i ha arribat a ser central en els debats polítics dels països europeus.

L'abordatge de la integració dels immigrants s'ha fet des de dos grans vessants: d'una banda, estructural —inserció en l'estructura de la societat d'immigració— i d'altra banda, cultural —anàlisi de les relacions entre grups de procedència cultural diversa.

Les tesis assimilacionistes, presents en l'inici de l'estudi de les migracions humanes en els treballs de l'Escola de Chicago, partien de considerar que el contacte entre grups culturals diversos portaria a l'adopció per part dels grups minoritaris de la cultura i tipus de vida del país d'immigració, i així renunciarien a les pròpies.

Un autor com Didier Lapeyronnie parteix de la hipòtesi de l'assimilacionisme per explicar l'acció col·lectiva dels joves de la segona generació dels immigrants magribins a França, i analitza que són precisament la integració cultural i l'apropament a la societat autòctona que s'han produït, segons ell, els que provoquen el rebuig i els mecanismes d'exclusió per part dels autòctons (Lapeyronnie, D. 1987).

La perspectiva de la integració a vegades es correspon amb una visió assimilacionista que posa l'accent en l'adopció, per part dels immigrants, de les característiques culturals de la societat d'immigració i és aquesta utilització la que ha contribuït al fet que se li atribueixi una connotació negativa per part de molts autors. És curiós, no obstant això, que fins i tot entre autors crítics del concepte integració, finalment és possible trobar algun moment, ja sigui en

debats o textos escrits, en què utilitzen aquest concepte, passant a la definició i abordatge d'aquest, o bé deixant—lo implícit.

Hi ha una perspectiva dintre de l'anàlisi de les migracions que estudia la identitat i la permanència de les característiques de la cultura d'origen que són reelaborades a través de l'experiència migratòria. Dintre d'aquesta podem citar els treballs de Michel Oriol, Maurizio Catani i Giovanna Campani (Oriol, M. 1985) (Campani, G.; Catani, M. 1985).

Per Michel Oriol el concepte d'identitat ens serveix per revisar els punts de vista i invita a "interrogar-nos sobre les lògiques socials que presideixen en la reivindicació de les pertinences" (Oriol, M. 1985). Remarca Oriol la diferència entre cultura i identitat, que moltes vegades tendeix a confondre's. La cultura pot ser descrita com un conjunt de característiques que no són sempre fortament sistematitzades en la mesura que provenen d'aprenentatges socials succesius, sovint poc controlats, i fins i tot totalment inconscients (Oriol, M. 1985:177). En canvi, la identitat no pot existir més que com a norma de pertinença, és a dir, oposició simbòlica fortament conscient. I afegeix Oriol, en relació a la identitat, que aquesta pot tendir a recrear una cultura que no tingui més que una relació llunyana amb no se sap quina autenticitat primitiva, reivindicant un origen que aparentment ha perdut el sentit originari. La reivindicació de l'especificitat de les pertinences apareix com una de les formes del desenvolupament ordenat de les relacions entre grups socials "La referència a la pertinença ordena les eleccions existencials dels nostres subjectes, estructurant-les amb l'ajut dels recursos simbòlics que continuen essent compartits a l'interior del grup" (Oriol, M. 1985:180).

El sentiment de pertinença cultural i nacional en els joves descendents de la immigració és dual, com han demostrat diverses investigacions a França, i es reparteix la dualitat entre aquest país i el d'origen. En efecte, aquests estudis duts a terme sobre joves tant d'origen italià i portuguès, com magribí, ens mostren que la reivindicació d'una bilateralitat de referències² es troba a la majoria dels individus.

Campani i Catani, en els seus estudis sobre els joves descendents de la immigració italiana a França, troben que es dona una doble pertinença identitària en aquests joves i una afirmació de les característiques culturals, així com un reforçament del vincle amb el país d'origen, mantingut i fomentat per les associacions i les xarxes for-

² Aquest terme, utilitzat per Maurizio Catani, és citat al treball de Michel Oriol (Oriol, M. 1985:173).

mals i informals d'immigrants (Campani, G.; Catani, M. 1985). Aquests autors situen el projecte familiar intergeneracional en el quadre de la "bilateralitat de referències". Les referències o les categories culturals són bilaterals a causa de l'emigració-immigració, i no es pot separar la referència a les dues cultures a la consciència del subjecte. Aquest últim ha estat socialitzat a la nova nació de residència, i s'ha posat en qüestió, globalment o en part, la seva educació primerenca.

Davant la problemàtica que presenta la polisèmia del concepte d'integració no considerem que aquest hagi d'abandonar—'se en l'anàlisi de les migracions. Es tracta de concretar-ne la definició i els àmbits d'anàlisi —estructural i/o cultural—, prenent nota, pel que fa al segon aspecte, d'aportacions com les esmentades d'Oriol, Campani i Catani, o de la definició suggerida per Dolores Juliano: "Si es parteix d'entendre la cultura com un conjunt d'estratègies adaptatives, desenvolupades per un grup humà a través de la història, com a part de les seves interrelacions amb les altres societats i amb l'entorn; es pot acceptar que constitueix una configuració dinàmica en què es recolzen les conductes individuals, però que no les determina" (Juliano, D. 1994:28).

Abordar l'estudi de la integració dels immigrants remet als processos generadors de desigualtats socials. Aspectes com la classe social, el nivell educatiu, el gènere, l'origen geogràfic o ètnic aporten³ diversitat a configuració social, i esdevenen factors vertebradors de desigualtat. Així Bastenier i Dassetto afirmen que: "la qüestió de la integració (...) de les poblacions presents en un espai socionacional retroba inevitablement la dels processos de diferenciació social: fonamentalment el de les classes, però també del territori i les generacions (l'espai i el temps del funcionament de les societats) dels sexes, de les pertinences etnoculturals i racials". (Bastenier, A.; Dassetto, F. 1993:199).

El procés d'integració està dibuixat per la pròpia configuració de la societat d'arribada —la seva estructura social, econòmica, política i ideològica— i per la interacció que es produeix amb aquesta societat —interacció entre dos actors socials: immigrants i autòctons— i el grau en què en ella es poden diluir o crear i perpetuar les desigualtats i integrar els col·lectius que habiten al seu si. Volem remarcar que en plantejar la integració dels immigrants no estem adoptant

³ Des de la perspectiva de l'anàlisi de la producció de l'estranger, concretament per part de Danielle Provanzal, s'incideix en la relació entre identitat i alteritat, afirmant que la diferència cultural pot ser esgrimida i engrandida pels autòctons i convertida en frontera simbòlica (Provanzal, D. 1994).

una visió integradora de les societats, al contrari, concebim com a característica bàsica de les mateixes el conflicte. És a dir, la societat no està integrada ni exempta de tensions i desigualtats. Coincidim amb Juan Salcedo amb el fet que: "...és fins i tot més útil considerar un model de societat basat en supòsits no integracionistes de l'ordre i l'estructura: així, la visió conflictivista em sembla molt més utilitzable, ja que evita l'adopció d'alguns supòsits —com el de la integració— que estan en contradicció oberta amb la nostra pràctica quotidiana com que ens movem en una realitat estructural conflictiva i desintegrada" (Salcedo, J. 1981:11).

Aplicació del concepte d'integració dels immigrants al context d'Espanya i Catalunya

L'estudi dels fenòmens migratoris i de la incorporació d'immigrants va tenir el seu origen a països com EUA, Canadà i Austràlia⁴, formats a partir d'immigració. Així molts dels conceptes aportats són de creació americana (assimilació, *melting—pot*).

El cas d'Europa és diferent: està constituïda per societats on la immigració no ha contribuït a la formació del projecte d'Estat—nació. Partint d'aquesta constatació i del fet que la naturalesa dels moviments migratoris també presenta una diferenciació en ambdós marcs geogràfics, creiem que l'estudi dels fenòmens migratoris a Espanya hauria de contextualitzar-se més aviat amb la realitat europea —fonamentalment els països del sud: França, Portugal, Itàlia i Grècia—, i així beneficiar-se de les aportacions en l'estudi d'aquesta, però a partir d'elaborar models d'anàlisi propis, que s'ajustin a l'especificitat del cas espanyol i català.

A Espanya s'ha abordat l'estudi de la incorporació dels immigrants a societats d'arribada aplicant el concepte d'integració, són els treballs de Carlota Solé a Catalunya i Cristina Blanco al País Basc (Solé, C. 1981) (Blanco, C. 1993). Ambdós es refereixen a realitats migratòries interiors de l'Estat espanyol, assentades en nacionalitats històriques. En aquest treball la integració es defineix com un procés, que dona compte d'una síntesi de les perspectives culturalista i estructural de l'estudi de les migracions.

La integració de la immigració estrangera ha estat abordada, entre d'altres, per Carlota Solé i Encarna Herrera (Solé, C.; Herrera, E. 1991), Pablo Pumarés (Pumarés Fernández, P. 1996) i Natalia Ribas (Ribas, N. 1996).

⁴ Recentment, s'han realitzat àmplies revisions teòriques sobre les aportacions en l'estudi de les migracions a EUA, Canadà i Austràlia, en el tema que ens ocupa, Cristina Blanco (Blanco, C. 1993) i Bastenier i Dassetto (Bastenier, A.; Dassetto, F. 1993). Aquests darrers autors realitzen també una anàlisi de l'aportació feta sobre la realitat migratòria a Europa.

Hi ha una àmplia coincidència, en la literatura sobre el tema, respecte al fet que Espanya ha passat de ser un país d'emigració a constituïr—se en país d'immigració (Muñoz, F. Izquierdo, A. 1989) (Solé, C. 1990) (Castles, S.; Miller, M.J. 1993). És a dir, en el context de les migracions internacionals, podem constatar que ha experimentat un canvi d'estatus: de país emissor d'emigrants a receptor. Considerem que l'apreciació del pas de terra d'emigració a terra d'immigració és aplicable a Espanya considerada en la seva entitat geogràfica global, però que per algunes parts del seu territori això no s'acompleix, com molt bé puntualitzen Cristina Blanco per al País Basc (Blanco, C. 1993) i Anna Cabré per a Catalunya (Cabré, A. 1990).

En efecte, en el context català, des de principi de segle s'han produït uns fluxos migratoris que han suposat una aportació demogràfica fonamental. Les taxes de natalitat catalanes han tingut cotes molt baixes, i els fluxos migratoris rebuts han estat un element clau del creixement demogràfic. Per Anna Cabré, Catalunya és un país amb una llarga experiència de recepció i d'integració d'immigrants en el decurs del segle XX, i així s'ha produït el següent fenomen: "tres de cada quatre habitants actuals tenen avis, pares, mares, que han emigrat al segle XX o bé són migrants ells mateixos" (Cabré, A. 1990:283).

L'aturada de les migracions interiors a l'Estat espanyol es produeix a mitjan de la dècada dels setanta i sembla haver posat de relleu l'existència de les migracions de procedència externa, que de tota manera havien coexistit amb les migracions interiors a partir de mitjan dels anys seixanta (Provanzal, D. 1994).

La immigració exterior a Espanya i Catalunya no és un fenomen massiu, i representa de l'1% al 3% de la població total del país, segons les fonts i les zones a què es refereixin. Encara que hi ha una tendència a engrandir el fenomen, a considerar que l'arribada d'immigrants estrangers al nostre país es percebi amb un caràcter d'invasió i de desordre, al que contribueixen els mitjans de comunicació, amb les notícies sobre l'arribada de "pateres", sobre les detencions d'estrangers sense documentació —els anomenats tan imprudentment "il·legals"— i sobre les operacions del pas d'estret de Gibraltar a les vacances d'estiu de persones d'origen magribí afincats a Europa.

La presència d'immigrants exteriors de procedència extracomunitaria i del Tercer món creiem que té una importància qualitativa al nostre país (s'ha de fer constar que els oriünds de l'interior de la U.E. o de societats altament desenvolupades no són catalogats amb freqüència com a immigrants pels autòctons). Creiem que es tracta d'una presència qualitativament significativa, ja que confronta

amb la idea d'alteritat o remou la imatge unificada, uniforme, de l'espanyol mitjà.

La incorporació d'immigrants a societats d'arribada és un fenomen de caràcter processal. Aquestes societats no són culturalment homogènies i no estan integrades, és a dir, són conflictives i mantenen en el seu si desigualtats en funció de gènere, classe social i estatus, fonamentalment, però també culturals i ètniques (el cas dels gitans a Espanya).

El procés d'incorporació d'immigrants a les societats d'arribada pot portar a la inclusió o a l'exclusió, dualitat que no suposa un recorregut de fora a dintre, ni un diagnòstic que es pugui aplicar a tot un col·lectiu d'immigració en bloc. No considerem que un col·lectiu o grup d'immigrants disposi d'un mateix nivell homogeni d'integració. Ans al contrari, poden arribar a donar-se situacions diverses dintre d'un mateix col·lectiu, fins i tot entre els membres d'una mateixa família (Zehraoui, A. 1996), que seran configurades per l'adquisició d'una posició en l'estructura social de la societat d'arribada, i també per la interacció amb la societat autòctona en l'aspecte cultural i identitari, en el procés de construcció de l'alteritat.

En referir-nos a la integració dels immigrants serà entès aquest concepte dintre de l'àmbit d'anàlisi de la sociologia de la immigració, i no en el sentit que té en la teoria sociològica de la integració social. Definirem "integració" com el procés d'incorporació dels immigrants a una societat d'arribada en diferents àmbits: estructural, jurídicopolític, cultural, identitari i de xarxes socials.

Aquesta descomposició del procés, a efectes analítics, en diversos subprocessos o dimensions, que poden tenir una relativa autonomia, però que estan imbricats, ens porta a considerar cinc àmbits: estructural (inserció en el mercat de treball), jurídicopolític (que es refereix a l'estatus jurídic assolit, és a dir, a la situació respecte a la legislació d'estrangeria del país d'arribada i a la ciutadania, que determina la possibilitat o no de la participació o inhibició en l'esfera política del país d'arribada, a més a més de condicionar la vida quotidiana i l'accés al mercat de treball), cultural (que inclou les maneres d'actuar, pensar i sentir per una pluralitat de persones; pautes culturals, tradicions, formes de vida, vincles amb el lloc d'origen), d'identitat (sentiment de pertinença⁵ a un col·lectiu, sentiment de pertinença nacional), i de xarxes socials (les relacions mantingu-

⁵ La percepció social imperant es molt important atès que estableix les fronteres dels grups i organitza la pertinença a un grup. La representació recíproca que es fan ambdós grups —autòctons i immigrants— uns respecte els altres. Essent dominadora de la situació la representació que la societat autòctona es fa dels immigrants.

des entre els diferents grups de població en els diversos contextos de les relacions socials)

Més específicament, considerem la integració estructural com: el procés d'incorporació d'immigrants a una societat d'arribada que configuri una estructura social igualitària —és a dir, no estratificada jeràrquicament— segons característiques culturals, ètniques, d'origen geogràfic o trets físics dels individus.

Per altra banda, la integració dels col·lectius d'immigrants es podria perfilar com dependent de la interacció entre les pràctiques individuals dels subjectes immigrants, les mesures adoptades pel país receptor i les adoptades pel país de partida, segons si la societat d'acollida afavoreix o no el pluralisme i si la societat de partida reforça o no la identitat cultural dels immigrants (Charbit, I. 1988).

Altra vessant que cal analitzar són els projectes d'integració “per als immigrants” proposats explícitament o implícitament per els diferents agents de la societat autòctona, ja tinguin la competència que els confereix la seva posició en l'Administració —en l'àmbit que sigui, estatal, autonòmic i local— o per voluntarisme —les associacions d'ajuda a l'immigrant.

Tenint en compte que en aquest procés d'interacció en què hi ha dos actors: autòctons i immigrants, aquests últims són, en moltes ocasions, els nouvinguts i no es troben en una situació amb capacitat de maniobra i de pressió, sinó que més aviat pateixen els grans condicionants dels mecanismes d'exclusió per part de la societat d'arribada; entre ells, la dificultat d'accés a la documentació requerida per residir i treballar en el país, i a la nacionalitat, així com les representacions que els autòctons es fan dels immigrants. De tota manera aquests desenvolupen estratègies d'integració que en alguns casos poden passar per una assumpció d'invisibilitat⁶ en un esforç per adaptar—se als costums i la cultura del país d'immigració, que no significa una interiorització de les pautes culturals del mateix i d'altres vegades suposen una afirmació de la identitat del grup.

Finalment, creiem que s'ha de rebutjar la idea, implícita en moltes ocasions, que les dificultats per a la integració dels immigrants resideixen fonamentalment en ells mateixos, i que, en el cas de la immigració procedent del Tercer Món, és la diferència cultural atribuïda i remarcada la característica que plantejaria “problemes” (per dir—ho d'una manera planera: la creença que aquests immigrants són menys integrables que els procedents del Primer Món, o els immigrants interiors, per la seva suposada diferència o distància cul-

⁶ (Campani, G.; Catani, M. 1985:144).

tural). Aquestes es troben més aviat en els mecanismes d'inclusió/exclusió que es desenvolupen en la societat d'arribada. (Encara que també existeixen certes característiques personals i col·lectives dels grups d'immigrants que poden tenir alguna influència en el procés d'integració, per exemple el sexe i l'edat són també factors estructurants de desigualtats per als autòctons).

Bibliografia

- BASTENIER, A.; DASSETTO, F. (1993) *Immigration et espace public. La controverse de l'intégration*. Ciemi-l'Harmattan, Paris.
- BLANCO, CRISTINA (1993) "La integración de los inmigrantes en las sociedades receptoras. Método de Análisis y Aplicación al País Vasco". Tesis Doctoral. Universidad de Deusto, Facultad de Ciencias Políticas y Sociología.
- CABRÉ, ANNA (1990) "Les migracions a Catalunya 1900-2000", a ROQUE, M^a Àngels (ed.) *Els moviments humans en el Mediterrani Occidental*. Simposium Internacional. Barcelona 7-9 novembre 1989. Institut Català d'Estudis Mediterranis, Barcelona, pàg. 281-289.
- CAMPANI, GIOVANNA; CATANI, M. (1985) "Les réseaux associatifs italiens en France et les jeunes" *Revue Européenne des Migrations Internationales*, Vol 1 núm.2 desembre, pàg. 143—159.
- CASTLES, STEPHEN; MILLER, MARK J. (1993) *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. Macmillan, London.
- CHARBIT, IVES (1988) "L'intégration des jeunes d'origine immigrée en Europe: bilan et perspectives", *Revue Européenne des Migrations Internationales* (4) núm. 3, pàg. 147-151.
- GINER, SALVADOR; SALCEDO, JUAN (1976) "Inmigración obrera y estructuras sociales en Europa", *Sistema* núm. 14, pàg. 45-71.
- HERRERA, ENCARNA (1994) "Reflexiones en torno al concepto de integración en la sociología de la inmigración", *Papers* núm.43.
- JULIANO, DOLORES (1994) "La construcción de la diferencia: los latinoamericanos", *Papers* núm. 43, pàg. 23-32.
- LAPEYRONNIE, DIDIER (1987) "Assimilation, mobilisation et action collective chez les jeunes de la seconde génération de l'immigration maghrébine", *Revue Française de Sociologie* XXVIII, pàg. 287-318.
- MUÑOZ, FRANCISCO; IZQUIERDO, ANTONIO (1989) "L'Espagne, pays d'immigration", *Population* núm. 2 (març-abril), pàg. 257-289.
- ORIOU, MICHEL (1985) "L'ordre des identités", *Revue Européenne des Migrations Internationales*, Vol. 1 núm. 2 desembre, pàg. 171-185.
- PROVANZAL, DANIELLE (1994) "La sociedad paralela: asistentes y asistidos", *Papers* núm. 43 pàg. 89—100.

- PUMARÉS FERNÁNDEZ, PABLO (1996) *La integración de los inmigrantes marroquíes. Familias marroquíes en la Comunidad de Madrid*. Fundación "La Caixa", Barcelona.
- RIBAS MATEOS, NATALIA (1996) "La heterogeneidad de la integración social. Una aplicación a la inmigración extracomunitaria (filipina, gambiana y marroquí) en Catalunya (1985-1996)". Tesis Doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Ciències Polítiques i de Sociologia.
- SALCEDO, JUAN (1981) "Migraciones internacionales y teoría social. Algunas consideraciones", *REIS* núm. 14, pàg. 7-19.
- SOLÉ, CARLOTA (1981) *La integración sociocultural de los inmigrantes en Catalunya*. Centro de Investigaciones Sociológicas, Madrid.
- SOLÉ, CARLOTA (1990) "Criteris d'integració sociocultural. Els immigrants interiors i estrangers a Catalunya", a ROQUE, M^a ÀNGELS (ed.) *Els moviments humans en el Mediterrani Occidental*. Simposium Internacional. Barcelona 7-9, novembre 1989. Institut Català d'Estudis Mediterranis, Barcelona.
- SOLÉ, CARLOTA; HERRERA, ENCARNA (1991) *Trabajadores extranjeros en Catalunya. ¿Integración o Racismo?* Centro de Investigaciones Sociológicas, Editorial Siglo XXI, Madrid.
- ZEHRAOUI, AHSÈNE (1996) "Processus différentiels d'intégration au sein des familles algériennes en France", *Revue Française de Sociologie* XXXVII, pàg. 237-261.